

СБИРКАТА ОТ СТАРОПЕЧАТНИ КНИГИ НА МАНАСТИРА „СВЕТА ТРОИЦА“ В НОВО СЕЛО, ГРАД АПРИЛЦИ

Гл. ас. д-р Мария Полимирова

(СУ „Св. Климент Охридски“ – ЦСВП „Иван Дуйчев“)

THE COLLECTION OF OLD PRINTED BOOKS OF “THE HOLY TRINITY MONASTERY” IN NOVO SELO, THE TOWN OF APRILTSI, BULGARIA

Ch. Assist. Dr. Maria Polimirova

(Sofia University “St. Kliment Ohridski”,
Centre for Slavo-Byzantine Studies “Prof. Ivan Dujčev”)

Abstract: This article presents an unknown until now old printed books collection of the “Holy Trinity Monastery” in Novo Selo, Apriltsi. It contains 18 printed books, most of them are Russian liturgical books, the earliest of which are the Gospel and the Apostle, published in the Kievo-Pechorian Lavra in 1752. Rare editions of engravings are presented and is given the content of the contributions, which gives information about the books themselves, about their owners and about the history of “The Holy Trinity Monastery” in Novo Selo. Particular attention is paid to an unknown note from the famous Bulgarian Revival writer Stoyan Kovanlushki.

Keywords: Virgin Monastery, Novo Selo, old printed books, Russian liturgical books, engravings, subscriptions, nuns, Stoyan Kovanlushki.

Преди две години, с изричното съдействие и благоизволение на Негово Високопреосвещенство Ловчанския митрополит Гавриил, научен екип от Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ към СУ „Св. Климент Охридски“ и Фондация „Елена и Иван Дуйчеви“ проведе няколко изследователски теренни експедиции в Троянския манастир и в Новоселския манастир в град Априлци. Целта бе на място да се проучи и опише съхраненото църковно наследство: икони, утвар, ръкописни и старопечатни книги, като известната информация се актуализира и допълни. Обект на конкретна практическа работа бяха книжовните сбирки в двата манастира¹. Настоящата

¹ През 2015–2016 г. в ЦСВП „Иван Дуйчев“ бяха извършени редица практически дейности по опазването на книжовното богатство, съхранено в двата манастира –

публикация цели да запознае научната общност с една неголяма по обем, но интересна колекция от старопечатни книги на Новоселския девически манастир „Св. Троица“, за която през 2016 г. бе изготвен каталог (Полимирова 2016). Тук представяме манастирската сбирка на фона на известните данни за развита книжовност и просвета в района на Ново село през XVIII–XIX в. и проследяваме връзките с Русия, с оглед разпространението на руските печатни издания в района. Разглеждаме по-голяма част от книгите, като акцентираме на редки издания с интересни гравюри и най-вече приписки, които допълват и разширяват историята на Девическия манастир „Света Троица“ в Априлци.

Възникването на Ново село (Еникьой), днес квартал в град Априлци, се отнася към края на XVI в. Оттогава селището присъства в османотурските данъчни регистри и първоначално към Търновска каза, Никополски санджак, впоследствие към Севлиеvsка каза (нахия Селви)² (Кил 1998, 316–339; Ковачев 2001, 265–267, 275, 278; Темелски 2006, 38–64; Недялков 2010). Според археологически проучвания в района на Ново село (местността Селище) има следи от средновековни обекти от XII–XIV в., по-ранно антично селище (IX–X в.) и тракийска надгробна могила, датирана от IV–I в. (Илчева 1993, 91–95). В документални източници Ново село се споменава в приписка от 1624 г. в Служебник от Хилендарския манастир (Богдановић 1978, 135–136, № 327; Караджова 1989, 486, 491). Приписката е публикувана за първи път от сръбския учен Л. Стоянович през 1902 г. (Стојановић 1982, 311) и гласи: *„Сию светую и божественую службу приложи монастиру Хилендару Драган от Ново село от кадилак селвиевски от Загоре да служи Богу на душу его и родители его отце Диму и майка Йова и подружье его Бойка ЗРЛВ (1624 г.)“* (Лалев 2006, 20–21). Друга приписка от същия Хилендарски служебник разкрива писача на ръкописа – Димитър, книжовник от Ново село: *„Помени и мене о служителю Христов, писавшаго грешнаго Дмитра“*. Идентичен запис, със същата формулировка, богословът Павел Г. Стефанов открива в Синайски служебник от манастира „Св. Екатерина“, за който се предполага, че произхожда от Етрополската книжовна школа. Приписката в него гласи: *„Помени и мене*

Троянски и Новоселски. Ценните ръкописи и старопечатни издания бяха почистени и опезпаразитени. Специалист реставратор определи онези от тях, които се нуждаят от спешна реставрация. Извършена бе цялостна дигитализация на ръкописите от Троянския манастир и се актуализира техния научен опис, който бе издаден от Фондация „Елена и Иван Дуйчеви“ (Джурова, Велинова 2016). Същата година бе изготвен и опис на старопечатните книги от Новоселския манастир (Полимирова 2016).

² До 1882 г. Ново село в административно и съдебно отношение се числи към Севлиево. През 1934 г. селата Ново село, Острец, Видима и Зла река са обединени в днешния град Априлци, област Ловеч. За историята на Севлиево и Ново село, вж. Ковачев 2001, 265–267, 275, 278; Кил 1998, 316–339; Темелски 2006, 38–64, също и ел. публикация Недялков 2010: <http://selvi-istoria.blogspot.bg/2012/04/v.html> (25.02.2017)

о служителю Христов, писавишаго грешнаго Димитра“ (Лалев 2006, 20–25; Темелски 2006, 114–115). Въз основа на цитираните приписки, сходството в почерка, декоративната украса и други особености, П. Стефанов смята, че Димитър Новоселски е писачът на Хилендарския и на Синайския служебник, както и на още един Белградски служебник от 30-те години на XVII в. Последният служебник е от колекцията на Р. Груич в сбирката на Църковния музей в Белград³. Ако се доверим на тези факти, можем да предположим, че през първата половина на XVII в. в Ново село работят книжовници, които преписват книги не само за нуждите на богослужението в местните църкви, но и като специални поръчки за дарения от новоселски първенци при поклонническите им пътувания до големите манастири – Хилендар и Синай. Според летописа на Троянския манастир, през 1765 г. игуменът Христофор довел даскал Никола Върбанов от Сопот, за да учи манастирските послушници. П. Мутафчиев приема, че има две редакции на Манастирската летопис, чието съдържание се различава като има предвид предходната публикация на П. Бакалов (Мутафчиев 1931, 105). Може би това обяснява появилото се при следващи автори уточнение, че учителят Никола Върбанов, родом от Сопот, е доведен от Ново село (Епископ Харитон 1958, 19, 128; Лалев 2006, 61). Въз основа на тези общи сведения можем да допуснем, че новоселското килийно училище съществува още през XVIII в. и в началото на XIX в. става водещо в района. След Руско-Турската война от 1810–1812 г. в Ново село се установяват и преподават двама руски монаси Геронтий и Доротей. По-късно двама местни свещеници Ради Пейков и Никола Барбулов получават образование в Киев и Кишинев и се завръщат оттам като добре образовани и подготвени учители. В новоселското училище те обучават деца от съседните села, които впоследствие преподават в родните си села. Според запазени сведения повечето от свещениците и учителите в село Кръвеник са учили в Ново село (Марангозов 1937, 28–32; Ковачев 1972, 69–73).

През първата половина на XIX в. духовници от Троянската света обител също учителстват в Ново село и някои от тях са пряко свързани с основаването на Новоселския манастир „Св. Троица“. Това са йеромонасите Никифор, Рувим и Йеротей, известни като автори и съставители на слова, жития на новомъченици и повести. Сведения за тези троянски книжовници и произведенията им откриваме в публикации на редица български учени от 20-те години на XX в. до днес (Кацев-Бурски 1927; Епископ Харитон 1958; Никифор, Йеротей 1998; Темелски 2006, Лалев 2006). Сведенията за добри килийни училища

³ Йеромонасите Никифор и Йеротей изпълняват таксидиотска мисия в Северозападна България и Сърбия, и след 1823 г. се оказват в манастира Сланца край Белград. Възможно е там те да са донесли със себе си от Ново село въпросния Служебник, който впоследствие се оказва в колекцията на Радослав Груич, вж: Радев 2008, 77, 302–303).

и изявени книжовници в Ново село поставят въпроса за съществуването на Новоселски книжовен център в периода XVII–XIX в., проблем, който изисква целенасочено, самостоятелно научно изследване и в тази връзка, се надяваме и настоящата публикация да има своя принос.

Известно е, че девическият манастир „Света Троица“ в Ново село е основан като семеен манастир през 1830–1832 г. (**Епископ Харитон 1958**, 90; **Марангозов 1937**, 18–20). Заслугата за това е на новоселските първенци Петър Йончев Балджи и Цочо Сомлев, чиито дъщери са и първите монахини. Запазена е каменна плоча над входа на манастира с отбелязана година – 1825, но не е ясно откъде е тя (възможно е да е стояла над входната врата на манастирския параклис „Св. Йоан“). На пода в новоизградената манастирска църква е поставена правоъгълна амвонна мраморна плоча с двуглав орел (патриаршески герб), на която пише „*Петър Йончов Балджи, 17 юний 1848*“. Новоселският първенец Петър Балджи е ктитор преди това на църквата в близкото село Гумушник, където също е вградена подобна амвонна плоча с надпис „*Петаръ Йонковъ Балджи, буйджи, Нову селу, 1839*“ (**Лалев 2006**, 52–55). Дъщерята на другия новоселски първенец, допринесъл за създаването на манастира, кмета Цочо Сомлев, Сусана е първата игуменка на манастира. През 1873 г. начело на обителта застава Серафима, дъщерята на Петър Балджи. И двете монахини идват от Калоферския девически манастир, където по-голямата Сусана обучавала и възпитавала Серафима от тригодишна възраст. Когато се премества в Новоселския манастир, Серафима е на 12 години, впоследствие тя е негова игумения от 1873 до 1904 г. (**Марангозов 1937**, 18–19; **Темелски 1992**, 186; **Друмева 2003**, 282; **Лалев 2006**, 55–56).

Духовен наставник на първите монахини е светогорският таксидиот йеромонах Никифор от Трявна, известен книжовник от Троянския манастир. Заедно с йеромонах Рувим през май 1837 г. те съставят устав на манастира по Светогорски модел: „*Устав и чин свещеннообщезителнаго и апостолскаго жития собрано от святых отец от йеромонахом Никифор и Рувима а писаны Никифора 1837 в св. Атонска гора*“⁴ (**Лалев 2006**, 25–26). Този устав представлява последната част от по-голям ръкопис, съдържащ още: Житие на св. Синклитикия, Видение на св. Антоний Велики, Лествицата на св. Йоан Лествичник, напътствия за Св. Причастие и слово за изповед. Ръкописът е описан през 1925 г. от Д. Кацев Бурски в Троянския манастир (**Кацев-Бурски 1927**), негово описание дава и Ив. Марангозов в своята книга за Новоселското въстание от 1937 г. (**Марангозов 1937**, 18). През 1955 г. богословът Кръстю Колев прави препис на устава, който днес се съхранява в Държавния архив в

⁴Препис на този устав от 1955 г. се съхранява в ДА–Пловдив, ф. 2600, оп. 1, а.е. 122, л. 1–6, вж. ел. публикация (**Карадакова**, 9–10: <http://www.history.swu.bg/karadakova.pdf>)

Пловдив (**Карадакова, 9**). За съжаление не е ясна съдбата на този новоселски ръкопис след това. Той не се споменава в публикацията за Троянския манастир на Драговитийския епископ Харитон (**Епископ Харитон 1958**), не е включен по-късно в описа на троянските ръкописи от 1971 г. (**Велчева, Кочева, Кожухаров 1971**), не присъства също и в последния актуализиран и допълнен опис, изготвен от А. Джурова и В. Велинова през 2016 г. (**Джурова, Велинова 2016**).

Йеромонах Никифор е съавтор в създаването на няколко ръкописа заедно с йеромонасите Йеротей и Рувим (**Епископ Харитон 1958, 90–91**). През 1822 г. двамата с йеромонах Йеротей съставят и подготвят за печат малък сборник, в който поместват повествования за турските жестокости, провокирани от Гръцкото въстание от 1821 г. Сборникът съдържа: Житие на св. Йоан Търновски, Повествование за пленяването на Света гора и Повествование за страданията на България от агаряните в лето 1821. Ръкописът не е публикуван до 1998 г. (**Никифор, Йеротей 1998**).

През 1871 г. Феликс Каниц посещава Ново село и девическия манастир, но погрешно го назовава „Св. Йоан“ и описва малката му църквица, която била построена или обновена през 1842 г. (**Каниц 1997, 130–132; Лалев 2006, 56, 322–329**). Всъщност това е малкият манастирски параклис „Св. Йоан Рилски“. Каниц споменава още великолепия иконостас на майстор Кольо Йонков в новоселската църква „Св. Богородица“, която казва, че била обновена през 1857 г. Очевидно е объркването на имената на храмовете, тъй като такава църква няма в Ново село. Всъщност Каниц описва църквата „Св. Петка Параскева“, построена през 1814 г. със съдействието на местния първенец Цочо Сомлев и преустроена именно през 50-те години на XIX в. (**Лалев 2006, 61–62**). Манастирската църква „Св. Троица“ е строена през 40-те години на XIX в., амвонната ѝ плоча е от 1848 г. (**Марангозов 1937, 18; Темелски 1992, 49–50**). Църквата е изгорена по време на Априлското въстание през 1876 г. и е възстановена през 1890 г. като е изписана от руския офицер Сергей Илич (**Лалев 2006, 59**). Жителите на Ново село и монахините от Новоселския манастир „Св. Троица“ са сред многобройните жертви от потушаването на Априлското въстание. Загиват сто и девет души от Ново село. Това е записано на страниците на един Псалтир от църквата в близкото село Скандало за памет на бъдещите поколения (**Начев, Ферманджиев 1984, 190**).

На 9 май 1876 г. Новоселският манастир е опожарен, седем от монахините, двама свещеници и една мирянка са убити и изгорени в църквата. Имената на убитите жени са: Сусана, София, Елисавета, Фросения, Калестина, Христина, Катерина и Сусана. Тежко ранени са други три от монахините: Варвара, Евтимия и Фифрония (**Гъбенски 1903, 173–176; Ганев 1925, 105–106, 112; Марангозов 1937, 90–93; Темелски 1992, 211–216, 252; Лалев 2006, 123–126**)⁵.

⁵ Събитията са отразени в официалната преса като потушаване на бунта в района

През 2011 г. жертвите са канонизирани от Св. Синод на Българската православна църква като Новоселски мъченици и се почитат на 9 май⁶.

Манастирската старопечатна сбирка се състои от 16 тома, като в два от тях са подвързани по две книги, т.е. общо 18 печатни издания. Това са предимно богослужебни книги, използвани от монахините в манастира по време на литургия, за молитви и самостоятелно четене. С изключение само на три български възрожденски издания, останалите са руски богослужебни книги, отпечатани в Москва и Киево-Печорската лавра, от втората половина на XVIII в. до края на XIX в. В този период, до появата на първите български възрожденски издания, именно руските литургични книги са масово разпространени в българските земи и се ползват за богослужение и обучение в църкви, манастири и килийни училища.

Проникването на руските печатни книги в България започва още през XVI в. и е свързано с първите монашески пратеничества от Рилския манастир при цар Иван Грозни (1533–1547)⁷. При управлението на цар Алексей Михайлович (1645–1678) в Русия ускорено се развива книгопечатането, особено след църковната реформа на патриарх Никон, проведена през 1650–1660 г. за редактиране и съгласуване на руските богослужебни издания с гръцките и славянски средновековни ръкописни оригинали и налагането им за канонични образци сред славяните на Балканите до XIX в.

През XVIII в. от Русия донасят печатни книги, гравюри и утвар не само пътуващите монаси и търговци, но също и първите монахини, които получават образование в руските манастири. Първата българска монахиня, постъпила в Киевското епархийско училище през 1732 г. е Евпраксия (Елена Тодорова Бенчева) от Сопот, която донася много руски книги и започва да преподава в сопотското килийно училище. През 1772 г. училището в Киев завършва още една монахиня от Сопот – Замфира (Златка Атанасова) (**Жечев 1992**, 58–73). Същата година монахиня Теоктиста (баба Фота), която също е била в Киевски манастир, основава Девическия метох „Покров Пресвятия Богородици“ в Самоков. Най-старите руски печатни книги, запазени до днес в Самоковския манастир, вероятно са донесени от Киев лично от нея (**Полимирова 2002**, 195–196).

на Севлиево и огласяване на смъртните присъди на някои бунтовници, напр.: в-к Дунав, XII, бр. 1070, 16 май 1976; Дунав, XII, бр. 1084, 4 юли 1976; Източно време, III, бр. 6, 10 юли 1976. В българската историческа наука Новоселското въстание от 1876 г. е обект на редица самостоятелни изследвания и публикации, вж.: **Въстанието... 1997**; **Инджов 2006**, 289–297.

⁶ Новоселските мъченици са канонизирани с решение на Св. Синод на Българската Православна църква на 3 април 2011 г., вж.: Житие на мъчениците от манастира „Св. Троица“ в Ново село: <https://dveri.bg/ay8w>

⁷ По въпроса за монашеските пратеничества до Русия: **Снегаров 1953**; **Дылевский 1974**; **Ангелов 1980**; **Атанасов 1982**; **Минчева 2017**, 193–200.

През втората половина на XIX в. все повече български монахини и девойки се образуват и възпитават в женски образователни общежития и специализирани учебни заведения в Киев (пансиона на графиня А. Левашова и Фундуклеевата гимназия)⁸. Такива руски възпитанички са две монахини от Габровския девически манастир – Зиновия Константинова и Елисавета Паскалева. Монахините от Калоферския манастир Харитиния и Евдокия заминават за Русия през 1861 г. с официално разрешение от Азиатския департамент, издействано от Найден Геров, за да събират помощи в Херсонска и Кишиневска епархии за възстановяване на Девическия метох в Калофер (Друмева 2003, 49–61). В кореспонденцията на Найден Геров са запазени писма, в които се обсъжда възможността за обучение на една девойка от Калофер в общежитието на графиня Левашова в Киев (Документи... 1931, 406, № 346; Друмева 2003, 309–311). Връзките на манастира с Русия продължават активно и след Освобождението, когато отново се налага монахините да събират помощи за разрушената повторно през 1877 г. по време на Руско-турската война девическа обител. В периода от 60-те години до края на XIX в. в Калоферския манастир са донесени икони, утвар, камбани и богослужбени книги от различни краища на Русия, за което пряко свидетелстват дарствените надписи по тях (Друмева 2003, 107–108, 114–161).

Известни са продължителните връзки на великотърновските манастири с Русия, датирани от XVI в. Преображенският и Лясковският манастири получават периодично помощи за разширяване на сградите, църковна утвар, одежди и книги за богослужението (Христов 1986, 137–145; Стефанов 1992, 85–98). Ярък пример в това отношение е Гложенският манастир, чието създаване се свързва с легенди за киевски княз. През XVII–XVIII в. манастирът е наричан „Киевски“ или „Киево“. Това название се вижда на два манастирски печата от 1776 и 1821 г., също и в манастирски ръкопис за основаването му „называется же монастырь сей киевский“, вероятно предназначен за монасите, които събират помощи от Русия (Мутафчиев 1931, 74–76). Същото название „Киево“ се среща многократно и на страниците на манастирските старопечатни книги, повечето киевопечорски издания. В статията си за Гложенския манастир, архимандрит Павел Стефанов цитира няколко такива приписки, сред които е и един запис от 1771 г. „монастирь зовемаго Киевъ“ от печатен московски Октоих от Новоселския манастир⁹ (Стефанов 1992, 88). П. Стефанов смята, че това

⁸ Проблемът за връзките на българските монахини с Русия е част от по-голямата тема за българо-руските културни отношения през Възраждането, разгледан е самостоятелно в дисертацията на Биляна Карадакова, вж. нейната ел. публикация и цит. там лит.: Контакти на български девически манастир с Русия през Възраждането: <http://www.history.swu.bg/karadakova.pdf>. Вж. още: Миладинова-Алексиева 1985; Христов 1986, 137–145; Жечев, 1992, 58–73.

⁹ Посоченото от арх. Павел Стефанов московско издание от XVIII в. на Октоих Първогласник от Новоселския манастир, не е сред проучените и описани от нас

название произхожда от изчезнало средновековно българско селище Киево, на чието име е наречен вилаета и зиамета „Киево“ в Никополския санджак, според ранните османски регистри от 70-те години на XV в. (**Стефанов 1992**, 88–89; **ТИБИ 1974**, 44)¹⁰.

Ръкописните бележки по страниците на старопечатните книги са ценен исторически извор за събития и личности, за произхода и движението на самите книги. Например от приписка в старопечатно евангелие от Троянския манастир научаваме, че книгата е закупена лично от свещеник Игнатий от Москва: *Сия книга попа Игнатия Милетива купена у царствуещим граде Москве 1743*“ (**Епископ Харитон 1958**, 95–98).

Подобни данни за посещения на монахини от Новоселския девически манастир в Русия не откриваме на страниците на описаните печатни книги. Но въпреки това, предполагаме, че част от манастирските книги са донесени директно от Русия, а не са закупени от местни книготърговци или чрез посредничество. Според Ив. Марангозов, единият от руските монаси в Ново село, Геронтий „имал всички черковни книги и ги дал на черквата. Една от тия книги – Типик се пазела доскоро у калугериците“¹¹. Подобно сведение има и за свещеник Никола Барбулов, който при завръщането си от Кишинев през 1824 г. (или по-късно през 30-те години), „донесъл много руски черковни книги, имал и черковни книги на румънски език, писани със славянски букви“ (**Марангозов 1937**, 28–29).

В манастирската старопечатна сбирка виждаме московски Псалтир от 1834 г. и откриваме същото издание в колекцията на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ с приписки от 1839 г. от Ново село. Наличието на няколко екземпляра от едно и също издание няколко години след отпечатването му в Ново село е показателен факт за проникването и разпространението на руските печатни богослужбни книги в района, което безспорно се дължи на на посещенията на местните първенци и свещеници в Русия.

В някои от манастирските книги има приписки за купуването им, но повечето записи са за дарението им. Точно тези бележки показват съществуващата традиция в манастира, ценните книги да се предават като скъп дар и наследство от една монахиня на друга.

Старопечатната сбирка на Новоселския манастир съдържа шест руски богослужбни издания от средата и втората половина на XVIII в. Най-ранната богослужбна книга в сбирката е „Свещено евангелие“ от 1752 г. То е подвързано в един том, заедно с „Деяния и послания на светите апостоли“. Двете издания са отпечатани в Киево-печорската лавра в един и същ формат и типографско оформление, с двуцветен печат и декоративна украса от заставки с медальони,

старопечатните книги на манастира.

¹⁰ По въпроса, вж. изворите и литературата в: **Стефанов 1992**, 85–98.

¹¹ Сред описаните през 2016 г. книги на Новоселския манастир няма такъв Типик.

концовки и гравюри (Sv.T.1.) (**Полимирова 2016**, 7–8)¹². Подвързията на книгата е от дървени капаци, облечени в светлокафява кожа с шампована украса и две закопчалки. Евангелието е пълно, а Апостолът е с липси в края. На мястото на липсващите осем листа (между 300 и 308 л.) са вмъкнати осем бели листа, на които е очертана двойна текстова рамка, по подобие на печатните страници, но текстът не е възстановен. На вътрешната страна на предния капак има приписка за купуването на книгата през 1840 г. На задния капак с червен молив е нанесена бележка за притежание на г-жа Евгения.

Интерес предизвикват многобройните илюстрации в тези две издания. Евангелието съдържа пет гравюри. На гърба на титулния лист е поместена гравюра, изобразяваща Разпятие Христово с четиримата евангелисти в ъглите, подписана с инициали „М. Ф.“ (монах Филарет). Следват гравюри на четиримата евангелисти, изпълнени от монасите гравьори: йеродякон Йеротей, Иринеи и Филаретъ. Втората книга – Апостолските деяния съдържа осем гравюри. Първата от тях, на гърба на титулния лист, Основаване на Христовата църква е с подпис от монах Иринеи. Следват гравюрите на апостолите Лука, Яков, Петър, Йоан, Юда, Павел и Апокалипсис (**Ровинский 1870**, 227, 314–315; **Ровинский 1895**, 426, 429, 705).

В руските печатници през XVIII–XIX в. дъските на гравюрите се използват многократно, понякога се доработват вторично, и в продължение на десетилетия илюстрират различни издания. Те са важен момент от идентифицирането на книгите, особено когато в тях липсват издателските данни от колофона. Проучването на авторството на описаните тук гравюри, доведе до заключението, че новоселският екземпляр на Апостола от 1752 г. е първото киево-печорско издание от поредица други, в които са включени същите гравюри или някои от тях. В подробния речник на руските гравьори от 1895 г., авторът Д. А. Ровинский отнася първоначалното публикуване на посочените гравюри едва към следващо издание на Апостола от 1784 г. и затова приема, че тримата киевски гравьори йеродякон Йеротей, Иринеи и Филаретъ са работили в края на XVIII в. Той очевидно не е разполагал с това по-ранно издание, в което за първи път са включени заедно описаните по-горе гравюри. Руският библиограф В.М. Ундолски в хронологическия каталог на славяно-руската библиография (**Ундольский 1871**, 213, №2169 и №2170) посочва екземпляр от това киево-печорско издание на Апостола, намиращо се в Троицко-Сергиевата лавра, но при направената справка, се оказа, че наличното и дигитализирано издание там, всъщност е по-късното от 1874 г.¹³

¹² Тук даваме сигнатурата от „Каталог на старопечатните книги от манастира „Света Троица“ в Нова село, град Априлци“, възприета с букви на латиница Sv. T. от името на манастирската църква „Света Троица“ и предаваме текста на записите с осъвременен правопис (**Полимирова 2016**).

¹³ Вж.: Свято-Троицкая-Сергиева лавра. Рукописные собрания. Старопечатные книги, Фонд IV, №447: <http://old.stsl.ru/manuscripts/staropечатnye-knigi/1653?fnum=20>;

Останалите четири руски книги от XVIII в. в новоселската манастирска сбирка са: Празничен Миней за Господските и Богородични празници, московско издание от 1756 г.; Каноник, киевско-печорско издание от 1781 г.; Апостол от 1797 г. и Псалтир от 1798 г., московски издания (**Полимирова 2016**, 8–12). Псалтирът е в тежко състояние, с липси и вмъкнати допълнително два бели листа, на които ръкописно е възстановен липсващият текст по подобие на печатния, включително и с рисувани концовки. Гравюрата на цар Давид и някои от началните заставки са небрежно оцветени в жълто-оранжево и дорисувани, а по страниците и форзаците на книгата са нанесени множество записи и автографи на монахини от манастира.

От първата половина и средата на XIX в. са следните руски издания: Псалтир, отпечатан в Москва през 1834 г., Акатистник, издаден в Киево-Печорската лавра през 1850 г., Пентикостар от 1850 г. и Деяния и послания на светите апостоли, Киево-Печорско издание от 1853 г. (**Полимирова 2016**, 12–16). Екземпляр от същото издание на Псалтира от 1834 г. се намира в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и според две от приписките, книгата е взета именно от Ново село от Петър Мичов през 1839 г. Името на купувача и цената, обаче, са различни в двата записа. Вероятно става въпрос за двама братя, единият закупил книгата през март от Ново село, а през месец май от него я купил брат му: „*Да са знаи този пластир на Риста Цонкув от Градница зет от Ново село от Петра /И/мичов за 48 гроша, 1839 на месец март 15 ден*“ и другият запис: „*Да са знаи този псалтир на Койна Цонкув от Градница, Севлиевска каза, зет от господина Петра Мичув 1839 г., сене на месец мая 22 ден за 42 гроша*“ (**Минчева 2013**, 96, № 111). Показателно е наличието на два екземпляра от една книга в Ново село само няколко години след отпечатването ѝ в Москва през 1834 г., може би книгите са донесени от местен човек директно от Русия.

Както повечето киевски акатисти, Акатистникът от 1850 г. в новоселската сбирка, е богато украсен с орнаментирана широка декоративна текстова рамка, заставки и големи инициали в рамка (6/4,5 см.) със сцени. Съдържа 17 гравюри¹⁴. Гравюрата „Успение Богородично“ се повтаря два пъти като втората е подписана от *Гравер Моок*. Тази гравюра е публикувана за първи път през 1793 г. в по-ранно киевско издание Акатисти и Канони, което може да се разгледа дигитално на сайта на Троицко-Сергиевата лавра¹⁵. Гравюрата „Св. Николай

¹⁴ Гравюрите в Акатистника от 1850 г. са следните: Успение Богородично, св. Богородица с Младенеца в цял ръст, Исус Христос в цял ръст, Новозаветна Троица с Архангелски събор, св. Йоан Предтеча и Христос, Успение Богородично, Събор на светите Апостоли, св. Николай с Богородица и Христос, Честният Кръст Господен, Оплакването на Христос, Все светии, Богородица Царица, Христос в Слава, Събор на св. Печорски отци, Полагане в гроба, Възкресение Христово и Божият агнец.

¹⁵ Свято-Троицкая-Сергиева лавра. Рукописные собрания. Старопечатные книги, Фонд IV, № 418: <http://old.stsl.ru/manuscripts/staropechatnye-knigi/1506>

с Богородица и Христос“ също е публикувана по-рано, през 1812 г. в книгата „Служби, житие и чудеса на Св. Николай Мирликийски“, от която екземпляр се съхранява в Националния исторически музей в София (**Велинова, Вутова 2013**, 317, ил. 270). Две от гравюрите „Събор на св. Печорските отци“ и „Полагане в гроба“ са дело на киевския гравьор Ефим, от когото са известни общо три гравюри на дърво, публикувани 50 години по-рано в Акатистник, издаден в Киево-Печорската лавра през 1799 г. (**Ровинский 1870**, 190; **Ровинский 1895**, 308).

В новоселската сбирка прави впечатление Апостолът, отпечатан в Киево-Печорската лавра през 1853 г. (Sv.T.9.). Това е едно добре запазено луксозно издание, голям формат (35/23,5 см), с оригинална подвързия от светлокафява кожа, щампована позлатена декоративна рамка и позлатени обреси. Изданието е с двуцветен печат, двойна декоративна текстова рамка и декоративни заставки с медальони и концовки. В него са поместени пет гравюри на цял лист: евангелист Лука с икона на св. Богородица, апостол Петър, с подпис Гликерий (Баранецкий)¹⁶, апостол Йоан Богослов, апостол Юда и апостол Павел с подпис Георгий. На предния форзацен лист е нанесена късна приписка за дарение на книгата, датирана от 14 септември 1895 г.: *И този апостолъ са подарява от Габрово от госпожа Феврония за вечно воспоминание. Да поменуватъ О/т/ца Васириона* (**Полимирова 2016**, 15–16).

Обзорът на руските печатни издания завършваме с едно по-късно луксозно напрестолно евангелие, издадено в Москва през 1881 г. (Sv.T.16). То е с двуцветен печат, декоративна текстова рамка и гравюри на четиримата евангелисти преди началата на евангелията. Евангелието е с обков и следи от закопчалки. Дървените капаци са облечени в кадифе, силно избеляло и на места протрито. На предния капак е монтиран цялостен месингов обков с 5 релефни медальона, свързани с декоративни растителни орнаменти. В централния медальон е изобразен в цял ръст Христос от Възкресение, в кръглите медальони в ъглите са представени допоясни изображения на четиримата евангелисти (**Полимирова 2016**, 21).

Както, посочваме в началото, само три от старопечатните книги на Новоселския манастир са български издания. Две от тях са подвързани заедно в един том (Sv.T.11) (**Полимирова 2016**, 17–18): „Надгробний плач или последования утрения молитва...“, издание на печатницата на Цариградски вестник от 1858 г. (**Стоянов 1957**, 67, №1404). Второто издание е „Последование на вечерня и утрения с прибавка кратак устав...“, издадено с иждивението на свещеник Сава Кипиловски в печатницата на Дунавската област в Русе през 1868 г. (**Стоянов 1957**, 208, №4529).

¹⁶ Описаната гравюра на апостол Петър от гравьора Гликерий Баранецкий е публикувана за първи път в Киевски Апостол от 1722 г. (**Ровинский 1870**, 155; **Ровинский 1895**, 46).

Особено внимание заслужава екземплярът от т. нар. „Цариградско“ евангелие, отпечатано на български език в голям формат (35/25 см) от Александър Екзарх в неговата типография в Цариград през 1858 г. (**Стоянов 1957**, 274, № 5808). Книгата се отличава с високо художествено полиграфско оформление, въпреки че е с едноцветен черен печат. Текстовата рамка е изпълнена с декоративни елементи, използвани са големи илюстрирани заставки, декоративни инициали и концовки. Преди началата на четирите евангелия са поместени четири гравюри на евангелистите, в двойни декоративни рамки. Подвързията е от черна изкуствена кожа с щампован кръст на предния капак, като гърбът е от естествена кожа със следи от щамповани позлатени орнаменти и щамповано название на книгата. Отделните евангелия са подредени според църковното богослужение, т. е. това е изборно евангелие, което съдържа още увод, таблици за всекидневните евангелски четения и пасхална таблица. Книгата е с дарителски надпис от 1876 г., нанесен вероятно от наследниците на покойния известен възрожденски деятел Никола Златарски¹⁷: *Подарява покойния Н. Златарский въ знакъ на вечень помянь, Търнову 1876, 17 августа* (**Полимирова 2016**, 16).

Безспорно един от най-интересните елементи при описание на старопечатните книги са приписките, носещи безценна информация за собствениците на книгите и за епохата. Тяхното разчитане е трудно и изисква време, а понякога е невъзможно, когато бележките са изтрити или силно избледнели и нечетливи. Приписките от старопечатните книги на Новоселския манастир разкриват нови сведения за живота в манастира, за игуменките, свещениците и монахините.

Сред многобройните записи се откроява една бележка, на която обръщаме специално внимание. Това е най-ранната приписка от старопечатните книги на Новоселския манастир, която се оказва особено ценна, тъй като е оставена от известния възрожденски книжовник Стоян Кованлъшки. Той е автор на един от първите преписи на Паисиевата история от 1783 г. (НБКМ, № 369) и на още няколко ръкописа: Упътване за евангелските четива от 1792 г. в Дряновския манастир, два дамаскини сборника от 1796 и 1799 г. (в библиотеките на Ленинградската академия и Букурещката академия на науките) и още един ръкописен сборник от 1784 г. (Великотърновска библиотека)¹⁸. Стоян Кованлъшки е добре подготвен книжовник и писач, но също така и умел подвързвач, който е подновил значителен брой книги, оцелели до днес. Сред тях са няколко

¹⁷ Никола Златарски (1823–1876) е учител в Търново, секретар на Търновската градска община и член на Митрополитския съвет. Активен участник в движението за църковна независимост. Негови синове са известните професори Георги и Васил Златарски (**Българска... 1988**, 255).

¹⁸ Повече за възрожденския книжовник поп Стоян Кованлъшки от село Кованлък (дн. Пчелище, Велико Търновско) и неговите ръкописи, вж.: **Станев 1942**, 76–79; **Ангелов 1963**, 118–126; **Радев 1982**, 78–80; **Караджова 1994**, 477–492; **Радев 2012**, 237–243; **Гетов, Тодорова 2014**, 33.

тома от 12-те Минеи, издадени в Москва през 1754 г. от църквата в с. Присово, Великотърновско, подвързвани през 80–90-те години на XVIII в. Негово дело са и подвързиите на няколко гръцки книги, на които е оставил бележки на български, но с гръцки букви: Минеи и ръкописен Номоканон от Арбанаси; Пентикостар и Евангелие от Историческия музей във Велико Търново. През 2013 г. бе обнародван още един ръкопис на Стоян Кованлъшки – Молебник от 1784 г., който се съхранява в Националния исторически музей. Приписката, оставена от него като писач и подвързвач на този ръкопис, гласи: *Исписахъ и повезахъ сию молебную книжищу азъ многогрешный поп Стоянь в село Кованикъ въ лето 1784, мѣсецъ януари* (Велинова, Вутова 2013, 68–69).

Тук публикуваме непозната досега приписка на Стоян Кованлъшки от старопечатната сбирка на Новоселския манастир, която е датирана от 1783 г. и се намира в Празничен Минеи, издаден в Москва през 1756 г. На задния капак на книгата с красивия обработен почерк, който разпознаваме в ръкописите и бележките на възрожденския книжовник, е записан следният текст, започващ с кръстен знак: *Да знаѣтся ка го купи тойзи празд/дничникъ от Габрово от хаджи Нена за ѱ /8/ гр/ш/о ала беши петъкъ саборен и аз поверзах его и тогдѣ бѣше лета от Хри/с/та /1783/ /?мѣсець/ август 18. Грѣшний и смиренный попъ Стоянь от село Кувалнакъ* (Полимирова 2016, 9). Записът е от същата година, когато Стоян Кованлъшки преписва История Славянобългарска. Тази приписка е обещаваща за възможността сред все още непознати и неописани старопечатни колекции да се открият още бележки от известни български книжовници с нова информация за тях.

Манастирските старопечатни книги пазят собственоръчно оставени от монахините бележки, понякога придружени с неумели рисунки или просто драканици, които разкриват дългогодишни приятелства, синовна обич и уважение към духовните настойници, тежка загуба на починали близки. В Каноник от 1781 г. са записани имената на двама свещеници, притежавали ценната книга: свещениците Аврам и Йоаникий, а друг свещеник, години по-късно, през XX в. оставя бележка за подвързването ѝ. Приписките в Московско евангелие от средата на XIX в. (Sv.T.15) разкриват интересна информация за това, от къде, от кого и на каква цена е купено то: *Да са знаи тува евангелие купи гу от манастират Батошувският поп Петар за ѿ ѿ /220/ гр/оша/ и още: Да са знаи тува евангелие купиша гу за ѿ ѿ гр/ш/а, попатъ далъ ѱ /80/ гр/ш/а, Памукчи Цонку далъ ѿ /20/ гр/ш/а. Койту чите да рече Бог да прости койту пристои за телесну здрави за душевну спасение.* Съдбата на това евангелие през годините се изяснява от поредната приписка за даряването му през 1884 г. от свещеник Петко Начов на „наша София“, накрая с пояснението „брат ти Петър п. Петков“ (Полимирова 2016, 20).

От приписките в книгата „Последование на вечерня и утреня“ научаваме, че нейна първа притежателка е *Февронии Инокине*, оставила името си и датата

22 септември 1868 г., годината на отпечатване на книгата. Вероятно това е същата монахиня Феврония, която на 9 май 1876 г. е ранена, когато манастирът е опожарен от турците. Монахиня Феврония оставя още една приписка през 1886 г., когато дарява книгата: *въ знакъ почитания Ефросинии монахини* (Полимирова 2016, 17–18)

Особено интересни и подробни са приписките, оставени от монахиня хаджи Варвара, която става игуменка на Новоселския манастир в началото на ХХ в. По тях се проследяват важни моменти от живота ѝ, отдаден на светата обител. Записите са поместени в Акатистник, отпечатан през 1850 г. в Киево-Печорската лавра, който е подарен на монахиня Варвара лично от руския полковник Иван Николаевич на 9 септември 1877 г. Част от записите са с поменален характер за починали близки на монахинята: *Пристави са Цонка въ 1891 го. сипт. 5-й. на вазрасть 6 годин и 7 месеца. Майка ми Рада са пристави въ 1892 Го. сиптемврия 23 срищу 24 призь нуца на 95 го. Снаха ми Малчувица въ 1910 Го. июня 15й. 1917 июня 22 д. помина са систра ми Иванка. 1918 яноария 26 д. поминаса систра ми Найда. 1921 априль 29 и поминаса снаха ми Христювица, Божя. Пристависа братъ ми Малчу 1924 ияноария 22 де. Ирина Тодорува са помина въ 1930 Г. фивруа* (Полимирова 2016, 14–15). Четем една тъжна семейна хроника лаконично записана от монахинята, надживяла всички свои близки и притаила скръбта си за тях зад стените на манастира. На задния капак на същата книга Варвара описва подробно едно важно събитие в своя живот, а именно изборът ѝ за игуменка на Новоселския манастир: *В 1904 Го октомврия 20 следъ смарта на Г-жа Серафима игомения въ Новоселския дивически манастиръ падна са жребито на менъ, избраха ма за игомения. Потверди ма митрополитъ Максимъ. Управлявахъ 5–6 Го/дини/. Дадохъ си устафката по болезнени причини. Прие ми са устафката и са освободихъ да си доживея останалите дни в Колибарския митох. Монахиня Х/аджи/ Варвара. 1924 Го ияноария 10 и повторно си додохъ от Н. с. /Новоселския/“* (Полимирова 2016, 14–15). Въз основа на този запис можем да твърдим категорично, че именно Варвара е третата поред игуменка на Новоселския манастир, след Сусана и Серафима. В книгата си за Калоферския манастир монахиня Валентина Друмева посочва Никифора като третата игуменка, като се основана на приписка в Псалтир от Калоферския манастир, отпечатан в Цариград през 1871 г. Според приписката, оставена собственооръчно от послушницата Донка Драганова, книгата ѝ е подарена от игуменията на Новоселския манастир Никифора (Друмева 2003, 366). Датата, обаче, не е разчетена. Като имаме предвид точната и изчерпателна информация от монахиня Варвара за нейното игуменство, считаме, че споменатата Никифора е игумения след Варвара, т. е. най-рано към 1910 г.

Прегледът на приписките от старопечатната сбирка на новоселския манастир завършваме с най-късната от тях, от 1977 г. Приписката е нанесена с химикал върху предния форзац на Каноник от 1781 г.: *Подвързана за вечен*

спомен от свещеноиконом Илия Стоянов Димитров с. Кутово („Златен рог“) Видинско I. I. 1977 год. Два века, след отпечатването на книгата, преминала през десетки ръце, тя е преподвързана от духовно лице и подновена за нов живот. Наличието на късни приписки от втората половина на ХХ в. е показателно за дълголетната традиция да се вписва в църковните книги ръкописно онова, което е важно за идните поколения, съобразно поверието за нетленността на старите свещени книги и сакралността на информацията в тях.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов 1963:** Б. Ангелов. Съвременници на Паисий. София, 1963.
- Ангелов 1980:** Б. Ангелов. Руско-южнославянски книжовни връзки. София, 1980.
- Атанасов 1982:** П. Атанасов. Руските старопечатни книги в Рилския манастир. – Старобългарска литература, 12, 1982, 82–99.
- Богдановић 1978:** Димитрије Богдановић. Каталог Ћирилских рукописа манастира Хиландар. Београд, 1978.
- Българска... 1988:** Българска възрожденска интелигенция (Енциклопедия). София, 1988.
- Велинова, Вутова 2013:** В. Велинова, Н. Вутова. Славянски ръкописи, кирилски печатни книги и периодични издания. Т. I. София, 2013.
- Въстанието... 1997:** Въстанието в Ново село 1876 г. Сборник с материали от науч. сес. в гр. Априлци – май 1996 г. Състав. О. Маждракова, Т. Тотевски. Троян, 1997.
- Ганев 1925:** Н. Ганев. Страници от историята на града Севлиево. Част I. В. Търново, 1925
- Гетов, Тодорова 2014:** Д. Гетов, О. Тодорова. Две неизвестни гръцки приписки с подписи на търновски митрополити от първата половина XVIII в. и техният исторически контекст. – Библиотека, 6, 2014, 32–44.
- Гъбенски 1903:** Хр. и П. Гъбенски. Историята на града Габрово и габровските въстания. Габрово, 1903.
- Джурова, Велинова 2016:** А. Джурова, В. Велинова. Каталог на дигитализираните славянски ръкописи от сбирката на Троянския манастир. Издава Фондация „Елена и Иван Дуйчеви“. София, 2016.
- Документи 1931:** Документи за българската история. Т. I. Архив на Найдено Геров. Ч. I. (1857–1870). София, 1931.
- Дылевский 1974:** Н. Дылевский. Рыльский монастырь и Россия-Украина в XVI–XVII веках. София, 1974.
- Епископ Харитон 1958:** Епископ Харитон Драговитийски. Троянският манастир „Успение Пресв. Богородици“. София, 1958.

- Жечев 1992:** Н. Жечев. Киев и българското девическо образование през Възраждането. – Исторически преглед, кн. 3, 1992.
- Илчева 1993:** В. Илчева. Археологическо проучване на Ново село, Великотърновско. – Известия на Историческия музей във Велико Търново, 8, 1993.
- Инджов 2006:** Е. Инджов. Новоселското въстание в българската историография. – Българско възраждане. Идеи – Личности – Събития. Годишник на Общобългарски комитет и Фондация „Васил Левски“. Т. 8. София, 2006, 289–297.
- Каниц 1997:** Ф. Каниц. Дунавска България и Балканът (Историческо-географско-етнографски пътеписни проучвания от 1860 до 1879 г.). Под ред. на В. Паскалева, Н. Марков. Т. 2. София, 1997.
- Карадакова:** Б. Карадакова. Контакти на български девически манастир с Русия през Възраждането (електронна публикация): <http://www.history.swu.bg/karadakova.pdf>
- Караджова 1989:** Д. Караджова. Търново и Търновско в приписките на старите български ръкописи от XIII–XVIII в. – В: Паметници. Поетика. Историография. Пети международен симпозиум, Велико Търново, 6–8 септември 1989 г. Търновска книжовна школа, Т. 5. Велико Търново, 477–493.
- Кацев-Бурски 1927:** Д. Кацев-Бурски. Ръкописът от Новоселския девически манастир. – Християнка, кн. 3, 1927.
- Кил 1998:** М. Кил. Разпространение на исляма в българското село през османската епоха (XV–XVIII в.): Колонизация и ислямизация. – В: Мюсюлманската култура по българските земи. Изследвания. София, 1998.
- Ковачев 1972:** Н. Ковачев. Миналото на героичен Кръвеник. София, 1972.
- Ковачев 2001:** Р. Ковачев. Нахията Хоталич в началото на XVII век – селища, население, елементи от стопанското развитие. – Институт по балканистика. *Studia balcanica* 23. Изследвания в чест на чл.-кор.професор Страшимир Димитров. София, 2001, 260–285.
- Лалев 2006:** Ив. Лалев. Априлци. I част. Деветдневната република под Марагидик. Велико Търново, 2006.
- Марангозов 1937:** Ив. Марангозов. Новоселското въстание. Осемдневната борба под Мара Гидия. София, 1937.
- Миладинова-Алексиева 1985:** Ц. Миладинова-Алексиева. Епоха, земя и хора. София, 1985.
- Минчева 2013:** Б. Минчева. Опис на славянските кирилски печатни книги от XIX в. в колекцията „Старопечатни книги, редки и ценни издания“ на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. София, 2013.
- Минчева 2017:** К. Минчева. Пътувания на балканските духовници до руските земи по време на османското владичество. – В: *STUDIA BALKANICA* 32. Средновековните Балкани като световен кръстопът. Контакти и обмен. София, 2017, 193–200.

- Мутафчиев 1931:** П. Мутафчиев. Из нашите старопланински манастири. Сб. на БАН, кн. 27. София, 1931.
- Начев, Фермаджиев 1984:** В. Начев, Н. Фермаджиев. Писахме да се знае. Приписки и летописи. София, 1984.
- Недялков 2010:** П. Недялков. Нахия (каза) Хоталич (Селви) през османския период XV–XIX век. Доклад, изнесен на национална научна конференция „430 години Севлиево град“, 26 ноември 2010 г., Севлиево: <http://selvi-istoria.blogspot.bg/2012/04/v.html> (25.02.2017).
- Полимирова 2002:** М. Полимирова. Старопечатните книги, съхранявани в Девическия манастир в Самоков (инвентарен опис на старопечатните книги в Девическия манастир „Покров Пресвятия Богородици“ в гр. Самоков). – В: Девическият манастир „Покров Пресвятия Богородици“ в Самоков. София, 2002, 184–233.
- Полимирова 2016:** М. Полимирова. Каталог на старопечатните книги от манастира „Св. Троица“ в Ново село, град Априлци. Издава Фондация „Елена и Иван Дуйчеви“. София, 2016.
- Радев 1982:** Ив. Радев. Ръкописен сборник на Стоян Кованлъшки от 1784 г. – *Paleobulgarica*, VI, 1982, 4, 78–80.
- Радев 2008:** Ив. Радев. Таксидиотство и таксидиоти по българските земи през XVIII–XIX в. София, 2008.
- Радев 2012:** Иван Радев. Отец Паисий Хилендарски. София, 2012.
- Ровинский 1870:** Д.А. Ровинский. Руские граверы и их произведения съ 1564 года до основания академии художествъ. Москва, 1870.
- Ровинский 1895:** Д.А. Ровинский. Подробный словарь русских граверовъ XVI–XIX вв. (посмертно издание). Съ 720 фототипии и 210 цинкографиями в тексте. Том I, А–И. Санкт Петербург, 1895.
- Снегаров 1953:** Ив. Снегаров. Културни и политически връзки между България и Русия през XVI–XVII в. София, 1953.
- Станев 1942:** Н. Станев. История на Великотърновската предбалканска котловина. Селата: Присово, Пчелище, Церова Кория, Къпиново и др. Велико Търново, 1942.
- Стефанов 1992:** П. Стефанов. Гложенският манастир – средоточие на българо-украинските културни връзки. – Исторически преглед, 1992, 1–2, 85–98.
- Стојановић 1982:** Љ. Стојановић. Стари српски записи и натпис. Кн. I. Београд, 1982.
- Стоянов 1957:** М. Стоянов. Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806–1878. София, 1957.
- Темелски 2006:** Хр. Темелски. Поздрав от Севлиево. София, 2006.
- ТИБИ 1974:** Турски извори за българската история. Т. 5. София, 1974.

- Ундольский 1871:** В.М. Ундольский. Хронологический указатель славяно-русских книг церковной печати с 1491-го по 1864-й г. Выпуск первый. Очерк славяно-русской библиографии. Москва, 1871.
- Христов 1986:** Хр. Христов. Културни и политически врзки между манастирите от Великотърновския край и Русия през XVI–XIX в. – В: Руско-български врзки през вековете. София, 1986, 137–145.
- Свято-Троицкая-Сергиева лавра.** Рукописные собрания. Старопечатные книги: <http://old.stsl.ru/manuscripts/oldprint>

Обр. 1. Девически манастир „Света Троица“ – Ново село, Априлци.

*Обр. 2. Каменна плоча над входа на Новоселския манастир
(ЦСВП, архив Асен Василев).*

Обр. 3. Мраморна амвонна плоча
от църквата „Св. Троица“,
Новоселски манастир.

Обр. 4. Мраморна амвонна плоча
от църквата „Св. Николай“,
с. Гумуциник.

Обр. 5. Свещено евангелие. Киево-Печорска лавра, 1852 г.

Обр. 6. Апостол. Киево-Печорска лавра, 1852 г.

Обр. 7. Гравюра на св. ап. Иаков в Апостол от 1852 г.

Обр. 8. Каноник, Киево-Печорска лавра, 1781 г.

Обр. 9. Псалтир, отпечатан в Москва през 1798 г.

Обр. 10. Псалтир, отпечатан в Москва през 1834 г.

Обр. 11. Гравюра „Успение Богородично“ от Акатистник, издаден в Киево-Печорската лавра през 1850 г.

Обр. 12. Гравюра „Св. Николай с Богородица и Христос“ от Акатистник, издаден в Киево-Печорската лавра през 1850 г.

Обр. 13. Апостол, отпечатан в Киево-Печорската лавра през 1853 г.

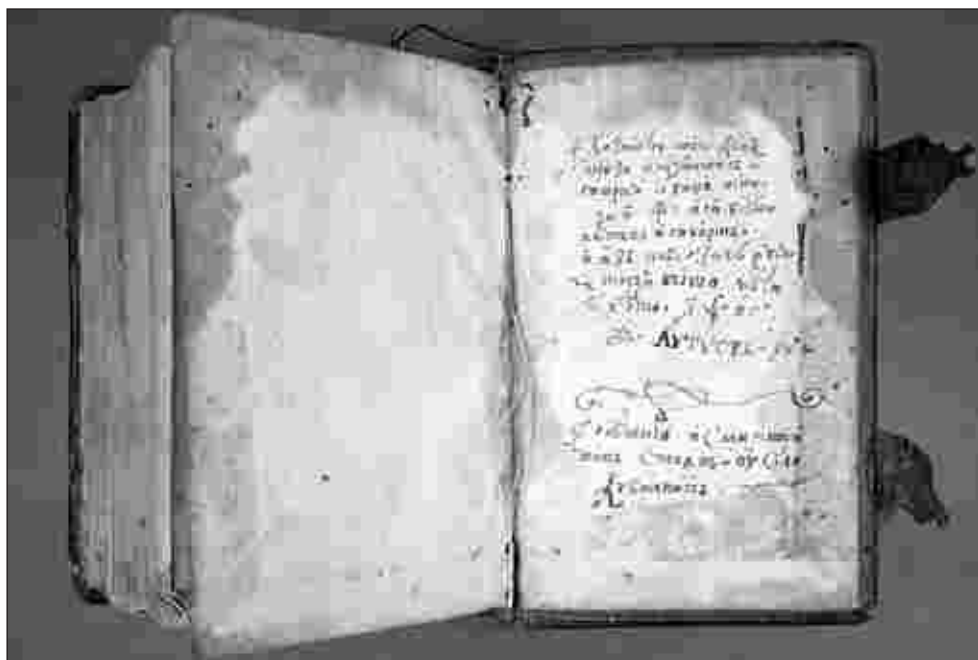
Обр. 14. Евангелие с обков, отпечатано в Москва през 1881 г.

Обр. 15. Свещено евангелие, отпечатано в Цариград, в печатницата на Александър Екзарх през 1856 г.

Обр. 18. Празничен миней, отпечатан в Москва през 1756 г.

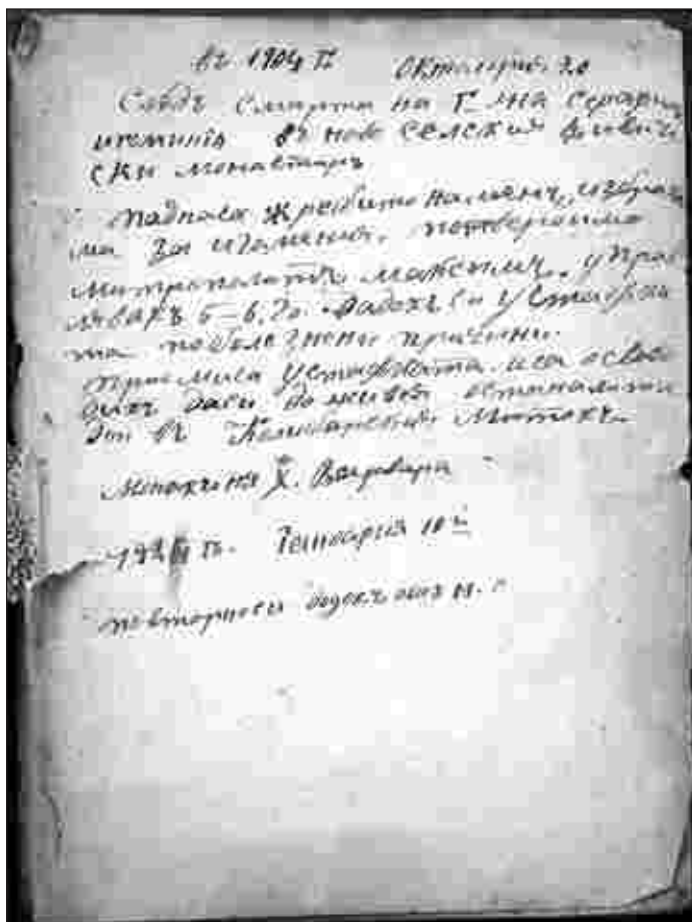
Обр. 19. Приписка на Стоян Кованлъики от 1783 г. в Празничен миней (Москва, 1756) от старопечатната сбирка на Новоселския манастир „Света Троица“.

Обр. 20. Московско евангелие от средата на XIX в. с приписка за купуването на книгата от Батошевския манастир.

Обр. 21. Приписка (семејна хроника) на монахиња Варвара в Акатистник от 1850 г.

Обр. 22. Приписка на монахиня Варвара за нейното игуменство в Новоселския манастир „Св. Троица“ в Акатистник от 1850 г.